

notes

internacionals

CIDOB

2014: L'ALTRA RETIRADA AFGANESA

69

FEBRER
2013

Gabriel Reyes, director de Desenvolupament de Projectes de CITPax,
i consultor del projecte de recerca STAP-RP del CIDOB

La comunitat internacional i els seus socis afganesos han dedicat una gran part de temps i esforç en els últims tres anys a esvaïr els temors que la retirada de les tropes internacionals prevista per al 2014 torni a enfonsar el país en una nova fase de caos. La comunitat internacional ha apostat per la continuïtat de l'ajut polític, financer i de seguretat més enllà de la data de la retirada, mentre que, per la seva banda, el Govern afganès ha promès impulsar les reformes necessàries per garantir la sostenibilitat i l'estabilitat de l'estat a mitjà i llarg termini. Però la realitat, sobre el terreny, com també la percepció predominant sobre el futur, contradiuen obertament les manifestacions de confiança i les projeccions dels diferents governs. Això ha tingut com a conseqüència un èxode de capital i de persones alimentat per la por a la represa del conflicte. Sembla que la retirada de tropes internacionals hagi posat en marxa l'inici d'una estampida les conseqüències de la qual només es coneixeran amb el temps. Limitar el dany que pot causar el que sembla una retirada en tota regla i a tots els nivells (governos, empreses, persones) serà crucial per a l'estabilitat de l'Afganistan.

La retirada de tropes internacionals sembla que ha desencadenat l'inici d'una estampida les conseqüències de la qual només es coneixeran amb el temps. Limitar el dany que pot causar el que sembla una retirada en tota regla i a tots els nivells (governos, empreses, persones) serà crucial per a l'estabilitat de l'Afganistan.

No hi ha res fonamentalment negatiu en la retirada, sempre que es proveeixin els elements, el finançament i l'ajut necessari per cobrir el buit que deixen les forces internacionals. Si això no es garanteix, els temors actuals a l'increment de la inseguretat es poden convertir en realitat, i desencadenar o exacerbar algunes de les tendències negatives ja existents.

La revitalització de la insurgència talibana l'any 2006 va significar l'inici del deteriorament de la confiança i l'optimisme regnants fins al moment al si de la comunitat empresarial. Aquesta tendència es va agreujar a partir de l'anunci del calendari de retirada el 2009.

El pes i la capacitat de canviar la realitat sobre el terreny per atraure els inversors continua estant en gran mesura en mans del Govern afganès, a través de la implementació de les reformes necessàries i d'accions que haurien de garantir un nivell raonable d'ordre públic i de seguretat econòmica.

Tant el període de transició com el de posttransició plantegen un seguit de grans reptes. Tanmateix, cap d'ells és en realitat nou per al país; el que és nou són els mitjans per fer-hi front i la divisió del treball.

A mesura que les tropes en surtin, hi entrarà la inseguretat?

El procés de retirada de tropes internacionals que s'està duent a terme, i el traspàs de la responsabilitat de la seguretat a les Forces Afganeses de Seguretat Nacional (FASN o ANSF, en la seva sigla en anglès) han ressuscitat els fantasmes de la retirada soviètica del 1989 i alimentat la por a una inseguretat creixent i, fins i tot, a una guerra civil després del 2014. Si bé és

cert que aquests temors, que es troben en l'origen de la sortida de capital i de persones descrit, han estat clarament exagerats, no ho és menys el fet que tenen algun fonament, si més no pel que fa a la idea que l'augment de la inseguretat és la causa de la capacitat limitada del Govern afganès per mantenir el control de la violència al país.

En reunions internacionals successives, que han tingut lloc des del 2011 i, més específicament, en la cimera de l'OTAN a Chicago el 2012, s'han identificat un seguit de paràmetres i condicions que resulten clau per a una transició reeixida. Una de les condicions principals és la for-

mació d'unes FASN efectives i capaces d'assumir la seguretat del país. Una gran part del pla de retirada, i de l'esperança de la seguretat futura per als afganesos i els seus veïns, passa per la capacitat d'actuació de les FASN. Però els progressos sobre el terreny han estat lents, encara que s'hagin aconseguit fites importants: el 2012 les FASN van assolir l'objectiu de situar el nombre d'efectius en gairebé 352.000, i ara són responsables de gairebé el 90% de les operacions de seguretat en tot el país. Les FASN s'enfronten encara a reptes herculis, als quals és previsible que s'hagin de continuar enfrontant fins força mes enllà del 2014. En aquest sentit, tenen una capacitat operativa independent molt limitada (d'acord amb el Pentàgon, al desembre del 2012 només una de les vint-i-tres brigades de l'Exèrcit Nacional Afganès era capaç d'operar independentment sense suport aeri o militar de qualsevol altre tipus dels EUA o dels seus socis de l'OTAN); les taxes de deserció es mantenen massa altes (entre el 2,6% i el 3,1%, lluny de l'objectiu d'assolir un nivell de l'1,6%), i hi ha una manca severa de facilitadors i d'elements de suport aeri en general, només per esmentar alguns dels problemes amb què s'enfronten. El fet que la insurgència talibana no hagi estat completament derrotada i que els seus santuaris romanguin pràcticament intactes en les àrees tribals del Pakistan, afegit a la insuficient capacitat de combat actual per acabar la contraofensiva a la

La retirada de tropes internacionals hagi posat en marxa l'inici d'una estampida les conseqüències de la qual només es coneixeran amb el temps. Limitar el dany que pot causar el que sembla una retirada en tota regla i a tots els nivells (governos, empreses, persones) serà crucial per a l'estabilitat de l'Afganistan

part oriental de l'Afganistan després de la retirada de les tropes nord-americanes a principis d'aquest any, justifica també els temors —nacionals i internacionals— de la continuïtat (i fins i tot l'increment) de la inestabilitat a la zona. També existeix preocupació sobre la viabilitat financera i la sostenibilitat de l'actual nivell de 352.000 efectius de les FASN. D'aquí els plans per reduir-ne el nombre a 228.500, cosa que permetria retallar-ne el pressupost dels actuals 11.000 milions de dòlars anuals a 4.100 el 2017. Alguns es pregunten com una força reduïda podria fer front als mateixos objectius i els mateixos enemics que una força de 352.000 efectius que compta amb suport internacional i que n'ha estat incapaç. La presència nord-americana prevista, limitada entre 6.000 i 9.000 efectius concentrats en la cacera del que podria quedar d'Al-Qaida i a donar suport a les FASN, no sembla que pugui aportar una diferència substancial al conjunt de la seguretat del país.

L'Afganistan necessitarà tot l'ajut que pugui aconseguir durant l'anomenada *fase transformacional* (entre el 2015 i el 2024). L'OTAN ja ha anunciat una missió no combatent de seguiment per a la Força d'Assistència de Seguretat Internacional (ISAF en la seva sigla en anglès) que es concentraria en l'entrenament i l'assessorament de les FASN. Els països de l'OTAN també van assumir importants compromisos en la cimera de Chicago del maig del 2012 respecte a continuar

finançant les FASN a través d'un paquet d'ajuts de 3.600 milions de dòlars l'any fins al 2017 (paquet que és vital, tenint en compte que el Govern afganès només pot contribuir amb 500 milions anuals), però a mesura que la fatiga operacional es va instal·lant i que la crisi econòmica continua persistent en els països occidentals, la perspectiva que aquests compromisos es materialitzin en el futur pot ser posada en dubte. També hauria de ser prioritari un ajut financer internacional sostingut a les FASN. No hi ha res fonamentalment negatiu en la retirada, sempre que es proveeixin els elements, el finançament i l'ajut necessari per cobrir el buit que deixen les forces internacionals. Si això no es garanteix, els temors a l'increment de la inseguretat es poden convertir en realitat, i desencadenar o exacerbar algunes de les tendències negatives existents que podrien colpejar el futur de l'Afganistan.

Adéu a l'ajut?

L'anunci del calendari de la retirada va despertar els temors que l'ajut seguiria el mateix camí i que qualsevol progrés significatiu realitzat en la darrera dècada pel que fa a seguretat, desenvolupament i construcció de l'estat es podria veure amenaçat. Amb l'objectiu que aquests temors s'esvaïssin, la

comunitat internacional es va reunir a Tòquio el juliol del 2012 per tranquil·litzar els afganesos i els seus veïns i assegurar-los que la retirada militar prevista no comportaria un relaxament total del suport polític i que l'ajut no abandonaria els afganesos a la seva pròpia sort. Els 16.000 milions de dòlars en ajuts fins al 2015, compromesos per la comunitat

internacional en la conferència, constituïrien una prova de la seriositat del compromís adquirit.

Però això només ha tranquil·litzat parcialment els afganesos i algunes ONG internacionals, la qual cosa diu molt a favor seu, ja que una retirada substancial de l'ajut més enllà del 2015 és una possibilitat molt real. L'experiència anterior en tot el món demostra que, més enllà dels compromisos internacionals i les apostes de continuïtat, la retirada de tropes implica una caiguda considerable de l'ajut: el 60% a Bòsnia entre el 1996 i el 2001, el 43% a Haití entre el 1998 i el 2002, el 69% a l'Iraq entre el 2003 i el 2009 (segons dades d'USAID). El cas de l'Afganistan podria molt bé no ser diferent, a la vista de l'actual fatiga d'intervenció que pateixen els donants internacionals i les seves realitats domèstiques, tant a causa de la percepció de l'èxit limitat en el decurs de la passada dècada, com de l'elevat nivell de desapropietament de l'ajut a causa de la corrupció. Un estat d'ànim marcat pel pessimisme i inclinat a prendre distàncies, s'ha vist reforçat per una crisi econòmica global molt severa, que ha implicat retallades en els pressupostos nacionals dels principals països donants. A causa de totes aquestes raons, és difícil anticipar que Kabul serà capaç d'assegurar els 10.000 milions de dòlars anuals en ajuts fins al 2025 que va demanar (i que, en principi, necessita) el Govern afganès durant la conferència de Bonn

el 2011 (una posició negociadora de sortida que va ser també defensada durant els preparatius per a la cimera de Tòquio de juliol del 2012). De fet, fins a la data, no existeixen plans o compromisos clars i concrets, més enllà de declaracions polítiques, de continuïtat de l'ajut per al període posterior a la transició.

El Banc Mundial va advertir l'any passat del risc d'una ràpida caiguda de l'ajut, que significaria una important inestabilitat macroeconòmica i implicaria conseqüències socioeconòmiques molt negatives. El país és encara —i ho seguirà sent en el futur previsible— altament depenent de l'ajut (el forat financer anual serà aproximadament de 7.800 milions de dòlars entre el 2014 i el 2021) i s'enfronta a grans reptes per superar la seva enorme dependència de l'ajut exterior. Una seguretat fràgil, una corrupció profundament instal·lada, una limitada aptitud per generar riquesa, com també una capacitat d'absorció de l'ajut molt reduïda són algunes de les grans amenaces a l'assoliment progressiu d'una independència financera. Fer front a aquests reptes d'una manera eficient i urgent és també condició principal per assegurar un ajut internacional sostingut durant els propers anys. Aquesta és la base del Marc mutu de rendició de comptes (MAF, en anglès), acordat a Tòquio, que estableix objectius específics i mesurables de reformes que millorin la capacitat d'actuació afganesa en matèria de governança i desenvolupament. El que és, sens dubte, un acord raonable —en què la comunitat internacional es compromet a canalitzar el 50% del seu ajut a través del pressupost afganès— representa també la principal eina amb què compta la comunitat internacional per congelar les aportacions en cas que no compleixin —o ho facin insuficientment—

els compromisos de reforma acordats amb el Govern afganès (vegeu el cas de la congelació, per part de la UE, de vint milions d'euros en ajut al sector judicial l'octubre del 2012 a causa de l'absència de progressos en la reforma en l'àmbit de la governança i la justícia).

Per aquest motiu, es pot afirmar que els compromisos d'ajut actuals i futurs no es poden donar per descomptats com a font d'ingressos segura per al Govern afganès, tant per causa de qüestions polítiques com financeres. Aquestes perspectives que l'ajut es vagi extingint, que sigui retingut parcialment o reduït dramàticament, són ben reals, com ho és el risc de col·lapse del país si la comunitat internacional disminueix l'ajut massa de pressa i massa aviat. La consolidació d'un escenari similar al que es va produir amb posterioritat a la retirada soviètica tindria també conseqüències nefastes per al país i per als seus veïns. Afortunadament, no ens trobem encara en aquest escenari, però és responsabilitat del Govern afganès treballar dur en la implementació de les reformes necessàries (especialment en la lluita contra la corrupció, però també en la generació d'ingres-

sos) per assegurar transparència i eficiència en l'ús de l'ajut estranger, i és responsabilitat de la comunitat internacional assegurar, a través del suport polític i financer —per la via pressupostària— més enllà del 2014, que els avenços aconseguits en l'última dècada no es perdin pel camí. La disminució gradual de l'ajut, si es gestiona correctament, no és intrínsecament dolenta. Com assenyala el Banc Mundial, «menys ajut, sumat a un ajut més efectiu, podria comportar, en darrera instància, resultats més positius».

Agafa els diners i corre

Les perspectives d'un (encara més gran) deteriorament de la seguretat després de la retirada de les tropes internacionals el 2014, i la incertesa creixent sobre l'estabilitat política i econòmica a llarg termini han desencadenat, o, més aviat, accelerat, l'èxode humà i de capital que ha tingut lloc des que es va anunciar el calendari de transició. Això pot tenir conseqüències fosques, tant per als plans econòmics del país, com per als de la regió en el seu conjunt durant els propers anys.

L'evasió de capitals no és res de nou a l'Afganistan i està íntimament vinculada a l'existència d'una seguretat limitada, de

No hi ha res fonamentalment negatiu en la retirada, sempre que es proveeixin els elements, el finançament i l'ajut necessari per cobrir el buit que deixen les forces internacionals. Si això no es garanteix, els temors a l'increment de la inseguretat es poden convertir en realitat, i desencadenar o exacerbar algunes de les tendències negatives existents que podrien colpejar el futur de l'Afganistan

corrupció i d'activitats il·legals com el comerç de droga (que, segons algunes fonts, significaria fins al 15% de l'economia del país). L'exemple més punyent i documentat de fugida fraudulenta de capital va ser el de l'escàndol del Banc de Kabul l'any 2012 que, a través d'un elaborat *esquema Ponzi*, va desviar il·legalment fora del país dipòsits per valor de 900 milions de dòlars (l'equivalent al 5% de la riquesa nacional).

Però més enllà del drenatge de la riquesa (i de l'ajut) fora del país durant la passada dècada, hi ha evidència circumstancial d'èxode de capitals (d'origen lícit i il·lícit) a una escala sense precedents en els dos darrers anys. És difícil afirmar categòricament l'existència d'una relació causa-efecte entre la retirada de les tropes i l'actual fugida de capitals. Tot i així, i malgrat l'escassetat de dades històriques fiables, el volum actualment conegut, el ritme i el calendari de les transaccions en marxa semblen demostrar que els dos fenòmens podrien estar interconnectats. Segons el Banc Central de l'Afganistan, la quantitat declarada de fons que han sortit del país va arribar als 4.600 milions de dòlars només en el primer trimestre del 2012, és a dir, el doble que l'any

anterior. La quantitat real és difícil d'establir però el subgovernador del Banc Central de l'Afganistan, Khan Afzal Hadawal, es va aventurar a declarar, recentment, que la suma es podria acostar als 8.000 milions a l'any, l'equivalent al doble del total dels actius del Banc Central o gairebé la meitat del PIB del país. Per acabar amb la sagnia de la liquiditat monetària afganesa, el Govern va imposar un límit de 20.000 dòlars per passatger a les terminals dels aeroports. La sortida de diners líquids s'ha demostrat difícil de limitar, no solament perquè el Banc Central pot fer, i fa, excepcions per a casos «excepcionals», sinó també perquè una gran proporció de les transferències monetàries es gestionen cada vegada més a través de *hawalas*, el sistema informal tradicional islàmic el volum de negoci del qual va créixer, d'acord amb fonts no oficials, un 10% durant el primer trimestre del 2012. La naturalesa informal d'aquest sistema tradicional en fa difícil el seguiment: el *hawaladar* contacta amb la seva contrapart a l'estranger i aquesta lliura els diners personalment al destinatari sense que els

La revitalització de la insurgència talibana l'any 2006 va significar l'inici del deteriorament de la confiança i l'optimisme regnants fins al moment al si de la comunitat empresarial. Aquesta tendència es va agreujar a partir de l'anunci del calendari de retirada el 2009

diners siguin transferits realment. El Govern afganès ha intentat controlar, amb èxit relatiu, les transferències de diners i limitar les vinculades a activitats il·legals (sobretot al tràfic de drogues) a través de la creació d'un registre que obliga els *hawaladars* a reportar mensualment les seves transaccions. Malauradament, això no ha aconseguit aturar l'evasió de capitals que està posant en risc la fràgil economia afganesa.

Nerviosisme dels inversors

La fugida de capitals és només un dels molts signes, encara que potser el més visible, de la dinàmica engegada per la retirada internacional i per la disminució gradual consegüent de la confiança en l'economia i en la seguretat que es dibuixa més enllà del 2014.

Altres indicadors, que corroboren la força del pessimisme regnant i l'exòde de la inversió, són la caiguda en picat dels preus immobiliaris a Kabul (entre el 30 i el 50%); la congelació del negoci de la construcció, i l'alça de la cotització del dòlar al carrer. La confiança dels inversors i els empresaris nacionals i internacionals està caient lentament a mesura que pateixen les conseqüències de la fi del boom econòmic de la darrera dècada, alimentat per l'arribada massiva de grans quantitats d'ajut i d'oportunitats de negoci creades per l'operació internacional a l'Afganistan. En el decurs del període 2003-2006, els homes de negoci afganesos van invertir a l'entorn de 6.000 milions de dòlars, i es van crear més de 20.000 empreses. La revitalització de la insurgència talibana l'any

2006 va significar l'inici del deteriorament de la confiança i l'optimisme regnants fins al moment al si de la comunitat empresarial. Aquesta tendència es va agreujar a partir de l'anunci del calendari de retirada el 2009.

Les promeses del Govern afganès de millorar l'entorn financer per a les inversions, els marcs de regulació (per exemple les recents regulacions en el sector de les telecomunicacions) i els mecanismes de verificació, no han fet gaire per tranquil·litzar la comunitat empresarial a la vista que les reformes han estat lentes, la seguretat, fràgil i que la corrupció continua sent generalitzada i representa un dels principals obstacles per fer negocis al país. El *Doing Business Report 2012* del Banc Mundial situa l'Afganistan en la posició 160 de les 183 economies pel que fa a la facilitat per fer negocis, una caiguda de sis llocs en el rànquing respecte a l'any anterior, que la situava en la posició 154. Aquestes dades corroborarien la idea d'un deteriorament real de l'entorn per fer negocis en l'últim any.

Els actors que es veurien més afectats pel creixent deteriorament del fràgil marc d'inversions serien els principals poders regionals econòmics i d'inversió, com ara la Xina, que han apostat per l'explotació de l'enorme riquesa minera (reserves de coure, liti i ferro, entre d'altres, per valor de prop d'un

bilió de dòlars) i han invertit grans sumes en contractes d'extracció—3.500 milions en el cas de la Chinese Metallurgical Construction Company (MCC) per a l'explotació de la mina de coure d'Aynak. En cas que la seguretat se segueixi deteriorant i impedeixi el desenvolupament de la infraestructura necessària que es requereix per a l'extracció de la riquesa minera de l'Afganistan, la Xina podria acabar perdent els milers de milions invertits. Això significaria també un gran cop negatiu per a l'economia de l'Afganistan, que té posades grans esperances en els ingressos derivats de la indústria minera com a camí per assolir un creixement mitjà del 7% per al període 2011-2018. A més, si la situació de la seguretat segueix empitjorant i les reformes per instaurar una economia de mercat segura i estable no s'acaben d'implementar, els plans per a projectes econòmics regionals de llarg abast, que fins a la data han estat previstos només com un objectiu llunyà, com ara la Nova Ruta de la Seda o el projecte TAPI (Trans-Afghanistan Pipeline) restaran en una mera utopia, en el millor dels casos. Però res no està perdut. Poders regionals com l'Índia encara creuen en el potencial de l'Afganistan i han mirat de fer un tomb al pessimisme regnant entre els inversors i la comunitat empresarial amb accions com l'intent d'integrar el país en estructures polítiques i econòmiques regionals com la South Asian Association for Regional Cooperation, o acollint l'Afghanistan Investment Summit l'any 2011. No obstant això, el pes i la capacitat de canviar la realitat sobre el terreny per atraure els inversors continua estant en gran mesura en mans del Govern afganès a través de la implementació de les reformes necessàries i d'accions que haurien de garantir un nivell raonable d'ordre públic i de seguretat econòmica.

El·s afganesos busquen seguretat i oportunitats en altres llocs

A més de l'evasió de capitals i d'inversions actual, existeixen signes que l'Afganistan també està patint una important fugida de capital humà. Les raons que estan impulsant els afganesos a abandonar les seves llars a la recerca de llocs més segurs a altres bandes del país o a l'estranger són ben diverses; algunes són reals, altres, meres percepcions. La retirada de les tropes internacionals, juntament amb la prolongada inseguretat/conflicte i la capacitat limitada de les FASN per mantenir el control de les àrees de les quals s'ha fet responsable, està impulsant la gent a abandonar les seves terres i les seves cases. La falta de confiança en l'estabilitat futura del país i el record de l'era postsoviètica són també causes importants del temor que impulsa gent de totes les classes a emprendre la fugida. Això afecta tant els afganesos de les zones rurals exposades a la violència talibana, com les classes mitjanes qualificades, pertanyents a les elits econòmiques i polítiques de Kabul. Segons el Norwegian Refugee Council, només l'any 2012, l'extensió del conflicte ha forçat més de 166.000 persones a fugir de les seves llars i dels seus pobles. Des del 2001, 460.000 persones s'han desplaçat internament a l'Afganistan. Però els afganesos també estan abandonant el país massivament. Un informe de l'European Asylum Support Office (EASO) mostrava que, el 2011, 28.000 afganesos van demanar asil a la UE —el nombre més alt en la dècada transcorreguda des que va començar la guerra—, mentre que les xifres d'ACNUR mostren un augment del 34% en el nombre d'afganesos que busquen asil a l'estranger, principalment en els quaranta-quatre països més industrialitzats (35.700 el 2011 respecte 26.000 el 2010). En conjunt, l'any 2011 es van registrar a tot el món quatre vegades més sol·licituds d'asil polític d'afganesos que el 2007. Si bé aquestes xifres s'allunyen de l'èxode massiu o de les tendències migratòries dels anys noranta, són suficientment significatives per mostrar que tan sols existeix una fe dèbil i limitada en l'estabilitat present i futura del país. Aquest fenomen preocupa especialment els països veïns (sobretot l'Iran i el Pakistan) que han acollit milions d'afganesos en les tres dècades anteriors i que podrien patir les conseqüències de l'increment de la pressió per l'augment dels refugiats. També és motiu de gran preocupació per a l'Afganistan, que podria ser testimoni de l'increment de les persones desplaçades internament, com també de la pèrdua important de capital humà i de la consegüent severa fuga de cervells que això comporta.

Conclusió

Tenint en compte l'actuació de la comunitat internacional i la del Govern afganès en el passat, com també l'evolució i l'estat actual de la seguretat sobre el terreny, és fàcil deixar-

se endur pel corrent de pessimisme i por al futur que s'ha apoderat de l'Afganistan en vigílies de la posada en marxa del pla de retirada. Tant el període de transició com el de posttransició plantegen un seguit de grans reptes. Tanmateix, cap d'ells és en realitat nou per al país; el que és nou són els mitjans per fer-hi front i la divisió del treball.

Naturalment, caldrà implementar moltes reformes abans que el Govern afganès pugui fer front als reptes de l'economia i de la seguretat de manera efectiva i independent. No sembla gaire probable que la seguretat millori en un futur immediat. Però les perspectives d'una retirada a tots els nivells no tranquil·litzen ni els afganesos, ni els inversors, ni, no cal dir-ho, els seus veïns. Tampoc contribueixen de manera constructiva a la sostenibilitat i a l'estabilitat de l'Afganistan. El país necessita un suport continu (fins força més enllà del 2014) que superi les meres grans promeses. Caldrà que es restableixi la confiança per mitjà de la implementació de reformes per part del Govern afganès. Les amenaces

No obstant això, el pes i la capacitat de canviar la realitat sobre el terreny per atraure els inversors continua estant en gran mesura en mans del Govern afganès a través de la implementació de les reformes necessàries i d'accions que haurien de garantir un nivell raonable d'ordre públic i de seguretat econòmica

a la seguretat hauran de ser, si més no, mantingudes sota control amb l'ajut dels socis internacionals. Només llavors l'actual sagnia d'actius, ajut i capital, derivada de la por al col·lapse es podrà aturar, i, fins i tot, eventualment, fer-li el tomb.